

ОЦІНКИ ТА ПРОГНОЗИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В ПОСТКОВІДНОМУ СВІТІ

Чинники постковідного відновлення зростання економіки України

Пандемія COVID-19 призвела до глобальної кризи у сфері охорони здоров'я²²⁵, посилення рівня невизначеності в економіці, порушення глобальних ланцюгів поставок, скорочення світової торгівлі (на 5,3%), обмеження пересування мільйонів людей, спровокувала кризу на ринку праці²²⁶, погіршила фінансовий стан більшості компаній²²⁷ (насамперед переробної галузі; тимчасового розміщення й організації харчування; нерухомості; сфери оптової та роздрібною торгівлі; транспорту). Світовий ВВП у 2020 р. скоротився на 3,3%²²⁸, тоді як у 2009 р. – лише на 0,1%.

Через значну роль малого і середнього бізнесу в економіці, а також високу частку сектора послуг у ВВП, падіння економіки в розвинених країнах у 2020 р. виявилось глибшим, ніж у країнах, що розвиваються. Утім, численні заходи урядів, спрямовані на підтримку громадян і бізнесу (виплати допомоги по безробіттю, тимчасове зниження та відтермінування сплати податків, «ковідні» субсидії на заробітну плату, масштабна підтримка постраждалим компаніям, включаючи гарантії позик та вливання власного капіталу тощо),

²²⁵ Станом на 16 червня 2021 р. у світі зафіксовано понад 176 млн підтверджених випадків захворювання на COVID-19, з яких майже 3.82 млн – летальних (*Кількість випадків зараження коронавірусом у світі, 2021*).

²²⁶ За оцінками Міжнародної організації праці (URL: <https://dsp.gov.ua/mizhnarodna-organizatsiia-pratsi-mop/>), станом на 29 квітня 2020 року в усьому світі втрачено 305 млн робочих місць.

²²⁷ Так, наприклад, американська авіакомпанія Delta Air Lines лише у III кв. 2020 р. втратила 5.4 млрд дол. США (*American Airlines i Delta Air Lines, 2022*); а у ВДВ переробної промисловості минулого року вперше з часів фінансової кризи 2008–2009 рр. відбувся спад (на 6.8% р/р, за даними ЮНІДО) (URL: <https://www.unido.org/>).

²²⁸ World Economic Outlook Database / International Monetary Fund. April 2021. URL: <https://www.imf.org/>

дозволять розвиненим країнам уникнути серйозних негативних наслідків коронакризи. А от обмежена підтримка економіки в країнах, що розвиваються, призведе до негативних довгострокових наслідків коронакризи, що проявлятимуться доти, допоки уряди цих країн не вживуть заходів щодо економічного відновлення та стимулювання економічного зростання.

Оскільки Україна належить до країн, що розвиваються, мета цього дослідження полягає у виявленні шляхів постковідного відновлення української економіки та зменшення негативних наслідків пандемії COVID-19.

У джерелах за напрямом дослідження питання стимулювання економічного відновлення активно обговорюється на міжнародному рівні. Зокрема, в доповіді економістів ООН «Світова економічна ситуація та перспективи» (лютий 2021)²²⁹, зазначається, що стійке відновлення світової економіки наразі можливе лише за умови: забезпечення інвестицій в економічну, соціальну та кліматичну стійкість на планеті; активізації міжнародної торгівлі; уникнення передчасного запровадження політики жорсткої економії.

В останньому випуску доповіді «Пульс Африки, COVID-19 та майбутнє роботи в Африці: нові тенденції у сфері впровадження цифрових технологій»²³⁰, зазначається, що перспективи відновлення економіки африканських країн після коронакризи залежать від проведення фундаментальних реформ, спрямованих на створення робочих місць, залучення інвестицій, підвищення конкурентоспроможності, а також від реформування системи соціального захисту вразливих верств населення.

²²⁹ World Economic Situation And Prospects: *Briefing*. February 2021. No. 146. United Nations. URL: <https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/world-economic-situation-and-prospects-february-2021-briefing-no-146/>

²³⁰ Africa's Pulse: COVID-19 and the Future of Work in Africa: Emerging Trends in Digital Technology Adoption. *The World Bank*. April 2021. No. 23. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/35342/9781464817144.pdf?sequence=10&isAllowed=y>

На офіційному сайті Ради Європи та Ради міністрів Європейського Союзу²³¹ зазначається, що під час неформальної відеоконференції 26 лютого 2021 р. міністри освіти та наукових досліджень ЄС наголосили на важливості досліджень та інновацій як для економічного відновлення після пандемії COVID-19, так і для зменшення вразливості економік країн ЄС до майбутніх криз.

В аналітичних матеріалах Робочої групи ООН з соціальної та солідарної економіки (UNTFSSSE)²³² наголошено, що важливою умовою виходу з пандемії COVID-19 є здорове населення, тоді як ключовою умовою формування стійкості суспільства до майбутніх криз є рівний доступ до якісних медичних послуг, освітніх послуг, санітарії та соціального захисту. Додатково зазначається, що вирішення невідкладних викликів клімату, переходу бізнесу в цифрову площину, демографічного переходу та їх наслідків для ринку праці є ключовим фактором забезпечення соціальної справедливості та гідних умов життя.

У «Порядку денному 2030» (2030 Agenda), ухваленому на Генеральній Асамблеї ООН у 2015 р., зазначено, що відновленню економіки після кризи слід сприяти шляхом реформування системи охорони здоров'я, подолання бідності, зниження гендерної нерівності, покращення стану довкілля та формування стійкої системи харчування. Наголошується також і на важливості співпраці між приватним та державним секторами на різних рівнях, а також активізації партнерських відносин між зацікавленими сторонами. Додатково відзначається важливість залучення довгострокових інвестицій в економіку країни.

Питанням стимулювання економічного відновлення присвячені також і аналітичні матеріали інформаційних агентств, міністерств та інших

²³¹ Research and innovation in the recovery and resilience plans: investments and reforms / The European Council and the Council of the European Union. 2021. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/compnet/2021/02/26>

²³² United Nations Inter-Agency Task Force on Social and Solidarity Economy. 2020. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/publication/wcms_748794.pdf

центральної влади, а також наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених і практиків. Так, експерти агентства *Bloomberg* вважають, що драйвером відновлення світової економіки стануть гроші, накопичені споживачами під час пандемії та витрачені або на споживання (шопінг, ресторани, туризм, дозвілля та розваги, спорт), або на покриття боргів²³³.

У звіті Міжнародної енергетичної агенції²³⁴ зазначається, що відновленню світової економіки після пандемії сприятимуть фіскальні стимули та процес вакцинації.

За результатами опитування, проведеного журналістами BBC Worklife, відновленню світової економіки сприятиме зростання споживання «з відчуттям близького часового горизонту»²³⁵.

У тематичному випуску Консенсус-прогнозу «Вплив COVID-19 на економіку і суспільство країни: підсумки 2020 року та виклики і загрози постпандемічного розвитку»²³⁶, співробітники Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України надали найбільш імовірні сценарії відновлення української економіки після пандемії COVID-19, а також траєкторії переходу до сталого позитивного розвитку.

Понад 200 заходів щодо стимулювання української економіки для подолання наслідків епідемії COVID-19 представлено в Програмі Кабінету Міністрів України, спрямованій на відновлення економічного здоров'я країни у всіх галузях²³⁷.

²³³ Велика коронакриза. Названо головний драйвер для відновлення світової економіки. *UAZMI*. 2021. URL: <https://uazmi.org/news/post/e7NbCQhVYpr2HJiBhWRp06>

²³⁴ *Global Energy Review 2021*. URL: <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2021>

²³⁵ Як коронавірус змінить нашу роботу – можливо, назавжди. *BBC News*. 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54842038>

²³⁶ Вплив COVID-19 на економіку і суспільство країни: підсумки 2020 року та виклики і загрози постпандемічного розвитку. Консенсус-прогноз / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 2021. № 53. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Konsensus-prognoz>

²³⁷ Денис Шмигаль розповів про виконання Програми стимулювання економіки для подолання наслідків епідемії COVID-19. *Урядовий портал*. Липень 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-shmigal-rozpoviv-pro-vikonannya-programi-stimulyuvannya-ekonomiki-dlya-podolannya-naslidkiv-epidemiyi-covid-19>

У дослідженні Д.В. Долбнєвої²³⁸, зазначено, що поштовх відновленню української економіки, як і забезпечення його швидкості надасть відкладений (незадоволений) попит споживачів.

В.Ю. Шевченко²³⁹ наголошує на важливій ролі політики у запобіганні поширенню коронавірусу. Автор зазначає, що: короткострокова політика (один-два квартали) має бути спрямована на відновлення бізнесу і споживання, а також на стабілізацію фіскального стану; середньострокова політика – на макроекономічну стабільність та стійке економічне зростання; довгострокова політика стійкого зростання – на структурні реформи та інновації.

У цій статті на основі ознайомлення із досвідом постковідного відновлення економік інших країн (зокрема, Австралії, США, країн ЄС, Японії та передових країн Азії), здійснено спробу розширити вже наявні пропозиції щодо відновлення української економіки.

Економіка України після різкого падіння у 2014–2015 рр. (на тлі політичної та економічної кризи і воєнних дій на сході України) у 2016 р. відновила зростання. До початку пандемії COVID-19 зростання української економіки залишалося стійким: у річному вимірі реальний ВВП збільшувався темпами на рівні 2,4–3,5%. Основним рушієм економічного зростання в цей період (2016–2019 рр.) виступав внутрішній попит (рис. 8.1). Стійке зростання споживчого попиту підтримувалося шляхом збільшення доходів населення (заробітної плати, пенсійних виплат, грошових переказів); інвестиційного попиту – поліпшенням ділових очікувань підприємств на тлі достатньо сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури та поступового покращення фінансових результатів підприємств.

²³⁸ Долбнєва Д.В. Вплив COVID-19 на економіку країн світу. *Проблеми економіки*. 2020. №1 (43). С. 20–26. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-1-20-26>

²³⁹ Шевченко В.Ю. Економічні шоки пандемії: основні види та наслідки. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 56. URL: http://bses.in.ua/journals/2020/56_2020/5.pdf

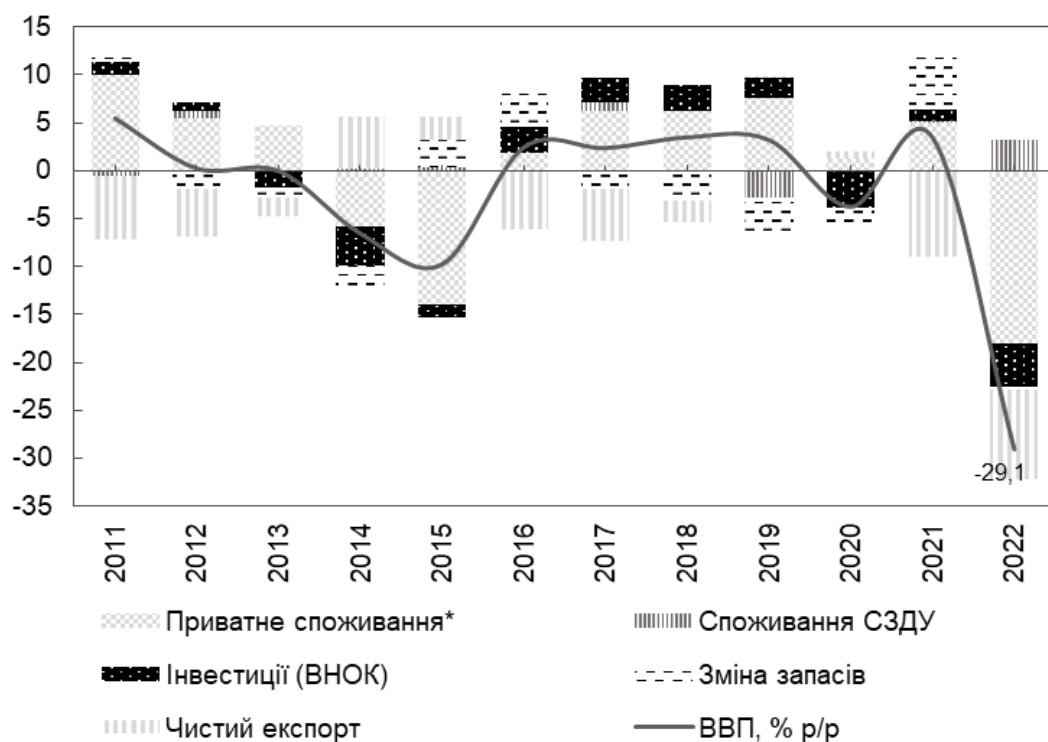

Рис. 8.1. Внески категорій кінцевого використання в річну зміну реального ВВП, в.п.

* Включає кінцеві споживчі витрати домогосподарств та некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Джерело: розрахунки автора за даними Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

Попри 2,4–3,5% зростання української економіки у 2016–2019 рр., умов сталого економічного розвитку не було сформовано. Про це свідчить помітне відставання України від передових країн світу в міжнародних рейтингах²⁴⁰ якості життя населення. Так, за розміром середньодушового ВВП за ПКС, Україна у 2019 р. посіла 96-те місце з 186 країн світу та розташувалася між Перу і Парагваєм. У рейтингу країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності Україна у 2019 р. посіла 85-те місце із 141 (порівняно з 2018 р. втративши дві позиції), насамперед через регрес у сфері фінансових систем, погіршення ситуації із макроекономічною стабільністю та інноваційними можливостями. В рейтингу процвітання Інституту Legatum

²⁴⁰ Використана інформація Світового банку (URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>), Всесвітнього економічного форуму (URL: <https://www.weforum.org/>), Інституту Legatum (URL: <https://www.prosperity.com/rankings>), сервісу Numbeo (URL: https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp?title=2019), ООН (URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf>).

(The Legatum Prosperity Index)²⁴¹ у 2019 р. Україна зайняла 96-те місце із 167 країн (у 2020 р. перемістившись лише на 92-ге місце). У рейтингу Numbeo за індексом якості життя (Quality of Life Index for Country 2019)²⁴² у 2019 р. Україна посіла 62-ге місце (із 71), опинившись нижче за всі сусідні країни. У 2021 р. Україна у цьому рейтингу перемістилася на 59-те місце серед 83 країн світу, зокрема на тлі позитивних зрушень щодо охорони здоров'я.

Єдиною серйозною перевагою України при аналізі якості життя населення залишається освіта, рівень якої дозволяє нашій країні зберігати свої позиції серед країн із високим рівнем людського розвитку. Зокрема, у 2019 р. у рейтингу індексу людського розвитку (ІЛР) Україна посіла 74-те місце серед 189 країн, ІЛР становив 0,779 та перевищив середньосвітовий (0,737). Це свідчить, що саме високий рівень людського капіталу України має стати підґрунтям підвищення якості державного управління та, як наслідок, – якості життя населення.

Слідуючи загальносвітовим тенденціям, у 2020 р. якість життя населення України погіршилась, економіка впала на 3,8% р/р. Серед головних причин – карантинні обмеження, запроваджені у відповідь на пандемію COVID-19, звуження пропозиції товарів та послуг, стиснення споживчого попиту та падіння інвестиційного попиту.

У 2021 р. зростання економіки України відновилося, реальний ВВП зріс на 3,4% р/р. Вплив пандемії COVID-19 хоч і відчувався²⁴³, натомість, мультилатералізм та безпрецедентна взаємодія між країнами щодо вакцини

²⁴¹ Індекс процвітання Інституту Legatum – комбінований показник британського аналітичного центру *The Legatum Institute*, який вимірює досягнення країн світу з точки зору їх благополуччя і процвітання (URL: <https://lif.blob.core.windows.net/lif/docs/default-source/publications/2015-legatum-prosperity-index-pdf.pdf?sfvrsn=2>).

²⁴² Крім загального індексу якості життя, *Numbeo* містить набір субіндексів, які розраховуються за певними індикаторами. Наприклад, купівельна спроможність населення, рівень забруднення навколишнього природного середовища, клімат, забруднення повітря, безпека, злочинність, охорона здоров'я, вартість життя, ціна на нерухомість, житлові умови, транспорт, затрати часу на поїздку на роботу тощо (URL: <https://www.numbeo.com/cost-of-living/>).

²⁴³ Так, зважаючи на показники захворюваності на коронавірус, у регіонах України продовжували запроваджувати жорсткі карантинні обмеження, що має негативний вплив на економіку країни (насамперед на сектор послуг).

проти коронавірусу і, як наслідок, – винахід вакцин²⁴⁴ та їх поширення у світі дещо зупинили пандемію коронавірусної хвороби COVID-19. Серед іншого це стало підґрунтям економічного відновлення у світі та в Україні. Втім, існує висока невизначеність щодо подальшого розгортання вакцинації. Зазначене є наслідком, *по-перше*, недовіри населення до вакцин проти COVID-19. *По-друге*, того, що вірус, який викликає захворювання COVID-19, мутує. Тому вакцинація не може гарантувати 100% безпеку людей від поширення цього захворювання. *По-третє* – нерівномірного розподілу вакцин між бідними та багатими країнами світу.

Початок 2022 року став переломним у житті нашої країни. Не встигла Україна належним чином подолати наслідки впливу пандемії COVID-19, як повномасштабну війну проти нашої країни розпочала Росія. Зважаючи на значні інфраструктурні руйнування²⁴⁵, уряд України організував процес визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок повномасштабної російської збройної агресії. Першим пріоритетом після завершення бойових дій є відновлення критичної інфраструктури, військових та цивільних об'єктів, інституцій, відбудова економічних екосистем. За словами першого віце-прем'єр-міністра України, міністра економіки Юлії Свириденко, «...після завершення воєнних дій Мінекономіки буде звертатися до міжнародних партнерів за фінансовою допомогою для першочергового відновлення пошкодженої критичної інфраструктури»²⁴⁶.

Після розгортання повномасштабної війни РФ проти України питання відновлення економіки України після пандемії COVID-19 відійшло на другий план, але проблема коронавірусу при цьому не зникла. І висока ймовірність

²⁴⁴ Зараз у світі роблять щеплення 10 різними вакцинами, зокрема: Comirnaty, виробник Pfizer/BioNTech (США, Німеччина); mRNA-1273, виробник Moderna (США); AZD1222, виробник Oxford-AstraZeneca (Швеція, Велика Британія); Covaxin, виробник Bharat Biotech (Індія) тощо.

²⁴⁵ Як зазначено в дослідженні Бекер та ін. (2022): «...після лише одного місяця війни оцінки необхідної допомоги від Європи та інших країн уже сягають від 200 до 500 млрд євро».

²⁴⁶ В Мінекономіки готуються відновлювати інфраструктуру після війни. *Економічна правда*. Лютий, 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/02/26/682801/>

розгортання нової хвилі пандемії COVID-19 робить нагальним подальше формування пакету заходів підтримки розвитку економіки України під час та після завершення пандемії. З цією метою коротко оглянемо міжнародний досвід стимулювання в умовах пандемії внутрішнього попиту (основного рушія економічного зростання України у 2016–2019 рр.), а також активізації інноваційного розвитку, роль якого у відновленні країни суттєво зростає в умовах серйозних потрясінь.

Споживчий попит

На стимулювання споживчого попиту спрямовані активні заходи державної політики в більшості країн світу. Так, наприклад, в Японії споживчі витрати на внутрішній туризм в умовах пандемії стимулюють шляхом надання субсидій туристам (у рамках ініціативи Go To Travel). Ці субсидії покривають до половини витрат подорожуючих – знижку 35% від загальної вартості туру, а також ваучери – 15% від загальної вартості туру на інші витрати під час поїздки. Додатковим засобом стимулювання витрат на подорожі всередині країни стало зниження залізничною компанією Japan Railway East вартості квитка на 50% на подорожі з Токіо до:

- Хоккайдо, Нагано, Ніігата (з 20 серпня 2020 року до березня 2021 р.);
- Акіта, Аоморі, Сендай, Хакодате (до 30 вересня 2021 р.).

Цікавим є і досвід Австралії щодо стимулювання розвитку внутрішнього туризму. Так, Австралійська державна установа Tourism Australia (ТА) підтримує вітчизняну туристичну галузь під час пандемії COVID-19 шляхом заохочення австралійців витратити гроші на відпустки в Австралії. Для цього Tourism Australia адаптувала до потреб вітчизняної туристичної галузі міжнародну Програму австралійських спеціалістів (Aussie Specialist Program), проходження якої забезпечує продавців туристичних послуг останніми новинами, а також оновленою інформацією про туристичні пам'ятки Австралії. Поширення цієї інформації серед австралійських клієнтів-мандрівників заохочує останніх обирати туристичні напрямки Австралії.

Заохоченню подорожувати Австралією сприяє і YouTube-канал Australian Travel Club, що містить відеоматеріали, присвячені: подорожам відомими туристичними місцями та дикими кутками Зеленого континенту; австралійській флорі та фауні; тонкощам планування подорожей Австралією.

У відповідь на пандемію COVID-19 уряди країн – учасниць ОЕСР докладали значних зусиль для підтримки пропозиції в галузі роздрібної торгівлі. Так, на тлі ймовірного закриття невеликих підприємств роздрібної торгівлі були знижені витрати на вхід у галузь нових підприємств (зокрема витрати на реєстрацію та отримання ліцензії). З метою полегшення операцій із постачання товарів першої необхідності в окремих країнах тимчасово послаблювалося правове регулювання робочого часу (табл. 8.1): запроваджувався гнучкий графік роботи (Бельгія, Франція), дозволялося залучати працівників до понаднормової роботи (Німеччина, Франція), полегшувалися норми переведення персоналу на іншу роботу (Бельгія, Франція), громадянам надавалася можливість отримувати допомогу по безробіттю і водночас працювати за сумісництвом у сфері роздрібної торгівлі (Бельгія, Франція, Велика Британія).

Таблиця 8.1

Тимчасове пом'якшення заходів регулювання основних видів роздрібної торговельної діяльності

Країна	Тимчасове послаблення регулювання основних видів роздрібної торговельної діяльності
Бельгія	Тимчасове послаблення правового регулювання: – тривалості робочого часу; – переміщення працівників як у межах однієї фірми, так і між фірмами; – гнучкого графіку роботи.
Франція	Тимчасове послаблення вимог законодавства про працю, зокрема щодо: – переміщення працівників між фірмами; – нормальної тривалості робочого часу (день, тиждень); – зменшення встановленого законом мінімального часу відпочинку між робочими змінами; – роботи у вихідний день.

Країна	Тимчасове послаблення регулювання основних видів роздрібно-торгівельної діяльності
Німеччина	Внесення змін до законодавчих актів щодо: – збільшення максимально допустимої кількості робочих годин на тиждень; – вимог до часу відпочинку та роботи в вихідний день; – тимчасового дозволу на доставку товарів першої необхідності працівниками без наявного сертифікату про професійну кваліфікацію водія.
Велика Британія	Відповідно до схеми збереження робочих місць у період пандемії COVID-19, під час відпустки за власний рахунок, працівникам дозволено працювати на інших місцях роботи.

Джерело: складено автором.

Щодо країн Азії, наприклад у Кореї, з метою стимулювання пропозиції у сфері роздрібно-торгівлі, уряд допомагає малому бізнесу урізноманітнити канали продажу (зокрема шляхом входу на платформу для онлайн-продаж). В Японії уряд підтримав представників малого та середнього бізнесу субсидіями, що допомогли фірмам диверсифікувати та розширити канали збуту.

Інвестиційний попит

Зростання державних інвестицій в інфраструктуру в 2021–2022 рр. на тлі пандемії COVID-19 відповідала загальносвітовим тенденціям. Так, наприклад, у рамках Плану дій²⁴⁷, підписаному в квітні 2020 р., міністри фінансів та керівники центральних банків G20 домовилися подвоїти зусилля щодо мобілізації та просування якісних державних та приватних інвестицій в інфраструктуру.

З метою зменшення скупчення осіб у громадському транспорті під час карантину зросли інвестиції у розвиток велосипедної інфраструктури.

²⁴⁷ У відповідь на пандемію COVID-19, у квітні 2020 року на саміті G20 лідери країн «Великої двадцятки» підписали План дій (URL: <http://www.g20.utoronto.ca/2020/2020-g20-finance-0415.html> 19), який містить ключові принципи виконання зобов'язань країн-учасниць щодо:

- сприяння міжнародному економічному співробітництву в умовах коронакризи;
- сподівань на надійне, стійке та всеохоплююче відновлення світової економіки.

Наприклад, ще в березні 2020 р. велодоріжки Боготи (столиці Колумбії) були розширені: до наявної 550-кілометрової мережі додано 84-кілометрову мережу тимчасових велодоріжок. А відповідно до плану розвитку міста на найближчі чотири роки передбачено створити додаткові 280 км велодоріжок.

Серед чинників, які стримуватимуть інвестиційний попит в Україні в найближчі роки, – зменшення обсягів інвестицій в об'єкти «зеленої» енергетики у разі внесення змін до Податкового кодексу України (в частині акцизного податку); відкриття ринку землі для юридичних осіб з 1 січня 2024 р. Останній чинник натомість стимулюватиме зростання інвестицій «в іригацію, вирощування культур з більшою доданою вартістю та впровадження новітніх технологій»²⁴⁸ у довгостроковій перспективі.

Тимчасові податкові стимули для відновлення інвестиційної активності підприємств в Україні та в інших країнах

В Україні на стимулювання інвестиційного попиту підприємств спрямовані, зокрема, такі заходи: кредитні канікули в період дії карантину, податкові преференції, підтримка роботодавців і працівників сфери малого та середнього бізнесу²⁴⁹, податкові пільги інвесторам, що здійснюють значні інвестиції в Україну.

Подібні до зазначених вище заходи, спрямовані на підтримку бізнесу в умовах карантину, запроваджувалися й іншими країнами Східного партнерства²⁵⁰. Зокрема, в Молдові це перенесення строку сплати податку на прибуток підприємств, зниження ставки ПДВ з 20 до 15% для сектора розміщення та харчування (з 1 травня 2020 р.). У Вірменії – пільгові кредити бізнесу (серед іншого, на придбання обладнання), в Білорусі – надання державними банками підприємствам позик, гарантованих державою, тощо.

²⁴⁸ Запуск ринку землі прискорить зростання економіки України до 1,5% на рік. *Укрінформ*. Листопад, 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2821274-zapusk-rinku-zemli-priskorit-zrostanna-ekonomiki-ukraini-do-15-na-rik-svitovij-bank.html>

²⁴⁹ МОН України. Підтримка бізнесу. URL: <https://covid19.gov.ua/prohramy-pidtrymky-biznesu>

²⁵⁰ COVID-19 crisis response in Eastern Partner countries / OECD. October 2020. 44 p. URL: <https://read.oecd-ilibrary.org>

Деякі країни, зокрема Німеччина, Китай, Франція, Велика Британія, Італія, на період карантину запровадили податкові канікули. Так, у Німеччині на період з липня по грудень 2020 р. було знижено ставку ПДВ з 19 до 16%. У Китаї податкові пільги були поширені на логістичні та кур'єрські компанії, підприємства у сфері транспорту, туризму, готельного та ресторанного бізнесу. В Італії та Великій Британії знизили податки та ставки за кредитами малому бізнесу. У Франції увели відтермінування щодо сплати податків. У країнах ЄС на податкові пільги спрямували частину коштів Фонду відновлення економіки²⁵¹.

У країнах, де капітальні інвестиції є драйвером економічного зростання (зокрема, в Австралії, Австрії, Німеччині, Новій Зеландії, деяких країнах Азії), для допомоги бізнесу та стимулювання інвестиційної діяльності запроваджувалися тимчасові податкові стимули у вигляді прискореної (бонусної) амортизації (табл. 8.2).

Таблиця 8.2

Тимчасові податкові стимули для відновлення інвестиційного попиту в окремих країнах

Країна	Тимчасові інвестиційні стимули
Австралія	1. <u>Амортизація в розмірі 100%</u> вартості об'єкта (нового або б/в), уперше використаного або встановленого для використання з 12 березня 2020 р. до 31 грудня 2020 р. Причому вартість об'єкта основних засобів, що амортизуються, має бути менше за 150 тис. австралійських доларів. 2. <u>Амортизація в розмірі 50%</u> вартості нового об'єкта основних засобів, придбаного з 12 березня 2020 р., уперше встановленого та використаного до 30 червня 2021 р. У цьому випадку немає обмежень щодо вартості об'єкта основних засобів, що амортизуються.
Німеччина	<u>Дегресивна амортизація з підвищувальним коефіцієнтом, що дорівнює 2,5</u> , який застосовується до основної норми амортизаційних відрахувань, розрахованої за прямолінійним методом. Використання підвищувального коефіцієнта розповсюджується лише на об'єкти основних засобів, придбані або вироблені у 2020 та 2021 роках.
Сінгапур	Амортизація придбаних у 2020 р. основних засобів (обладнання та машини) упродовж двох років: 75% вартості об'єкта у 2020 р. та 25% у 2021 р.

Джерело: складено автором.

²⁵¹ Фонд відновлення економіки ЄС обсягом 750 млрд євро створено з метою допомогти європейській економіці якомога швидше вийти з рецесії після завершення пандемії коронавірусу.

Венчурні інвестиції в українські стартапи

За даними Української асоціації венчурного капіталу та приватного капіталу (UVCA, Ukrainian Venture Capital and Private Equity Association), венчурні інвестиції в українські стартапи у 2019 р. становили 509,9 млн дол. США²⁵², що в 5,8 раза перевищило рівень 2016 р. І хоча за цим показником Україна все ще поступається переважній кількості країн з ринком, що формується²⁵³, позитивна динаміка інвестування стартапів безумовно спостерігається.

Імовірно, що венчурні інвестиції у найближчі роки стануть вагомим поштовхом до інноваційного розвитку та економічного зростання української економіки. Проте на сьогодні обмежуючим фактором виступає порівняно невелика кількість вдалих стартапів. Так, за останніми даними сервісу «*Startup Ranking*», Україна посідає 40-ве місце серед 201 країни за результатами аналізу кількості стартапів, поступаючись як країнам із розвиненою економікою (в т.ч., США, Австралії, країнам ЄС), так і країнам з економіками, що розвиваються (зокрема країнам Латинської Америки та Азії). Одна з причин цього – несформованість середовища для розвитку малих інноваційних підприємств (стартапів), що є прямим наслідком стихійного та слабо організованого кластерного руху в Україні, відсутності єдиної організації – репрезентанта кластерів, відсутності кластерних державних програм.

Основу для стартапів в епоху технологій формують дослідження та розробки, отже, причина невеликої кількості вдалих стартапів в Україні інша – низький рівень витрат на виконання наукових досліджень і розробок. Так, у 2020 р. цей показник становив лише 0,41% ВВП (порівняно із 0,43% ВВП у

²⁵² Причому понад 70% зазначеної суми припало на три компанії – Grammarly, People.ai, GitLab.

²⁵³ Для порівняння, за даними Асоціації венчурного інвестування Латинської Америки (LAVCA) (URL: <https://lavca.org/>), венчурні інвестиції в стартапи в Латинській Америці у 2019 р. сягнули 4,6 млрд дол. США (порівняно з 0,5 млрд дол. США у 2016 р.). Щодо країн Азії, то підприємства Сінгапуру, наприклад, за перші дев'ять місяців 2019 р. прозвітували про венчурні інвестиції в обсязі 13,4 млрд сінгапурських дол. (Ong Sin Wei and Kyle Lee, 2020).

2019 р. та 0,47% ВВП у 2018 р.). Водночас, за даними Інституту статистики ЮНЕСКО²⁵⁴, у 2018 р. у низці країн із ринком, що формується, і країн, що розвиваються, інвестиції в R&D демонстрували стрімке зростання (зокрема в Республіці Корея – 4,53% ВВП, у Китаї – 2,14% ВВП, в Малайзії – 1,04% ВВП). Значні інвестицій у R&D здійснювали і розвинені країни (в т.ч. США – 2,83% ВВП, Словенія – 1,95% ВВП, Канада – 1,56% ВВП, Польща – 1,21% ВВП).

Для успішного виходу України із поточної кризи та для забезпечення сталого розвитку уряду України та регіональним органам влади варто більше уваги приділяти створенню сприятливого середовища для успішного розвитку стартапів, розвитку інновацій.

В ЄС, наприклад, ще у 2008 р. було створено Європейський інститут інновацій та технології (European Institute of Innovation and Technology), який опікується питанням стимулювання інновацій в Європі через інтеграцію бізнесу, освіти, та дослідницьких організацій. Наведемо також приклад взаємодії бізнесу із закладами вищої освіти в країнах Латинської Америки. Так, аргентинська компанія – постачальник програмного забезпечення Lagash у взаємодії з університетами та коледжами готує спеціалістів у галузі розробки програмного забезпечення та допомагає латиноамериканському інтернет-ретеєлеру MercadoLibre залучати до співпраці талановитих інженерів програмного забезпечення.

Україна так само потребує створення стратегічного альянсу між бізнесом, університетами та наукою. Відомо, що в березні поточного року з метою підвищення ефективності наукової та освітньої сфери підписано нову редакцію Договору про співробітництво між МОН України та НАН України. Втім, вирішальна роль у наближенні науки та освіти до бізнесу задля стимулювання інновацій належить саме державі. Причому сучасні умови (в т.ч. принципи розвитку країн ЄС, який є головним торговельним партнером України) свідчать про актуальність інноваційних технологій, зокрема у таких

²⁵⁴ Science, technology and innovation / UNESCO Institute for Statistics. URL: http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?DataSetCode=SCN_DS&lang=en

сферах української економіки, як декарбонізація економіки; органічне виробництво; штучний інтелект.

Активізація підприємницького потенціалу для подолання в Україні наслідків російського вторгнення

Міжнародна фінансова допомога, безперечно, стане вагомим кроком на шляху до відбудови економіки України. Втім, як зазначають Гейл Тземах Леммон та Ешлі Харден, – жінки-підприємці, автори статті «Ведення бізнесу в постконфліктних зонах: чому МСП є ключовими»: «...досить часто інвестиції, зокрема від гуманітарних організацій, створюють залежність від іноземної допомоги та нездатні підтримати довгострокове економічне зростання». Ті ж автори наголошують, що ключову роль у зростанні економіки на постконфліктній території відіграє розвиток малих та середніх підприємств (МСП). Отже, доцільно припустити, що для забезпечення ефективного повоєнного відновлення та довгострокового зростання української економіки міжнародна фінансова допомога має бути спрямована в т.ч. і на підтримку малого та середнього бізнесу в Україні.

Для підтримки бізнесу в Україні під час війни уряд запустив кілька програм, зокрема податкові пільги (звільнення від сплати ЄСВ в разі неотримання підприємцями доходу; звільнення від сплати екологічного та земельного податків на період воєнного стану та рік після нього для підприємств, які розташовані у місцях ведення бойових дій); скасування податкових перевірок для бізнесу тощо.

Додатково до вже запроваджених заходів важливим елементом ефективної підтримки та відбудови бізнесу в Україні є і запозичення світового досвіду країн в умовах форс-мажорних обставин (війни, пандемії тощо), зокрема:

– *розширити доступ до капіталу для МСП, у т.ч. шляхом:*

- взаємодії між урядом країни та міжнародними кредитними агентствами і організаціями, які допомагають підприємцям розширити приватний бізнес у країні (наприклад, Агентство США з міжнародного

розвитку (USAID); недержавна некомерційна організація Оксфам; Шведська агенція міжнародного розвитку та співробітництва (SIDA) тощо);

- конструктивної співпраці приватних підприємств країни, інституційних інвесторів, комерційних банків, банків розвитку, експортно-кредитних агентств із Міжнародною фінансовою корпорацією²⁵⁵ (МФК), яка входить до Групи Світового банку. Серед прикладів такої співпраці – підписання в серпні 2020 р. угоди між банком *Diamond Trust Bank Kenya Limited* та МФК про надання кредиту в розмірі 50 млн дол. США малим та середнім підприємствам, які постраждали від пандемії COVID-19. Відомо також і те, що МФК підтримує бізнес-можливості в сільському господарстві країн з економіками, що розвиваються. Так, наприклад, у 2021 р. МФК та Федеральне міністерство економічного співробітництва та розвитку Німеччини (BMZ) запустили Програму розвитку продовольчої системи (*Food Systems Development Program*), спрямовану на залучення інвестицій від приватного сектора для підтримки ланцюга доданої вартості виробництва харчової продукції по всій Африці та розширення доступу до фінансування сільських фермерів, дрібних фермерських господарств; малого та середнього агробізнесу;

- розробки фінансово-технологічними компаніями психометричних інструментів для оцінки здібностей заявників/позичальників до підприємництва. Такий інструмент оцінки в поєднанні із кредитною історією заявника, інформацією про існування застави, даними про досвід ведення бізнесу, використовується у світовій практиці для заохочення приватних банків кредитувати досвідчених підприємців. Для прикладу, інноваційна фінансово-технологічна компанія «Лабораторія фінансового

²⁵⁵ Міжнародна фінансова корпорація входить до групи Світового банку, зокрема сприяє стійкому економічному зростанню в країнах, що розвиваються, шляхом підтримки розвитку приватного сектора, мобілізації приватного капіталу та надання бізнесу та уряду консультаційних послуг та послуг, спрямованих на зменшення ризиків.

підприємництва»²⁵⁶ (м. Салінас, Каліфорнія) використовує психометричні дані заявника для розрахунку кредитного скорингу (бальна система оцінки позичальника). Результати кредитного скорингу застосовуються клієнтами «Лабораторії фінансового підприємництва» (комерційними банками, іншими фінансовими установами) для зниження кредитних ризиків, безпечного збільшення розміру кредитного портфеля та зменшення витрат часу на адміністрування кредитів.

– розширити доступ МСП до програм навчальної та консультаційної підтримки, зокрема шляхом:

- запуску програм розвитку навичок підприємництва, а також програм підтримки МСП. Наприклад, спільні ініціативи урядів країн з організацією Оксфам, діяльність якої в т.ч. пов'язана із підвищенням стійкості дрібних фермерських господарств до зовнішніх впливів;

- розширення доступу підприємців до спеціалізованих консультаційних сесій з міжнародними бізнес-експертами. Вагомі кроки у цьому напрямі зроблені Україною ще до війни. Так, на початку 2020 р. Міністерство цифрової трансформації України запустило онлайн-платформу для підприємців «Дія. Бізнес».

Адаптація світового досвіду підтримки бізнесу до сучасних українських реалій сприятиме повоєнному відновленню та довгостроковому розвитку української економіки.

Оцінки та прогнози підвищення конкурентоспроможності української економіки шляхом стимулювання лідерства та інновацій у воєнний та повоєнний час

У період серйозних потрясінь (зокрема під час пандемій, воєн) зростає роль інноваційного чинника у відновленні економіки, підвищенні її конкурентоспроможності, виведенні країни на новий рівень розвитку. Ще всесвітньовідомий економіст Йозеф Шумпетер у сформульованій ним теорії

²⁵⁶ Лабораторія фінансового підприємництва (Entrepreneurial Finance Lab) була створена у 2006 р. як дослідницька ініціатива при Гарвардському центрі урядових та міжнародних досліджень.

економічного розвитку доводив, що «...саме науково-технологічні інновації є головним фактором економічного розвитку країни: їх відсутність обумовлює системні економічні кризи, а розвиток інноваційної активності, навпаки, є чинником подолання кризових явищ». Зазначене актуалізує потребу в лідерах та управлінцях як особистостях, які є рушіями інноваційної активності в країні, адже здатні генерувати інноваційні ідеї та навіть у кризових умовах успішно адаптувати підлеглих до швидко змінюваних ситуацій.

Як свідчить огляд емпіричних і теоретичних досліджень, між витратами на інноваційну діяльність та зростанням ВВП країни існує додатний взаємозв'язок. За нашими оцінками, зростання витрат на інновації в Україні на 1% має наслідком прискорення зростання реального ВВП на 0,05–0,1 в.п. (за інших рівних умов). Виникає питання: як задля відновлення економічного зростання / посилення розвитку інновацій сприяти збільшенню кількості лідерів-інноваторів в Україні у воєнний та повоєнний час?

Для відповіді на це питання, *по-перше*, визначимо чинники формування та реалізації підприємницького потенціалу молоді, яка генеруватиме інноваційні ідеї в найближчому майбутньому. *По-друге*, визначимо шляхи якнайшвидшого виховання управлінсько-лідерських та підприємницьких якостей у сьогодишніх фахівців. Для цього проаналізуємо міжнародний досвід стимулювання лідерства та інновацій у воєнний та повоєнний час.

Формування та реалізація підприємницького потенціалу для повоєнного та постковідного відновлення української економіки

До факторів, які впливають на формування та реалізацію підприємницького потенціалу особистості зокрема відносять: існуючі регуляторні бар'єри, наявність стартового капіталу, родинне оточення, вмотивованість особистості до досягнення результатів. Розглянемо ці фактори детальніше.

Слабка позиція України в рейтингу легкості ведення бізнесу свідчить про чималу кількість перешкод для вільного ведення бізнесу. Так, у 2020 р.

Україна посіла 64-те місце серед 190 країн. При цьому низькими залишаються зокрема значення показників: «оподаткування» (65-те місце) та «реєстрація бізнесу» (61-ше місце).

Заможні батьки та родинний бізнес значно підвищують шанси дітей стати успішними підприємцями. Таку думку можна зустріти в працях відомих вчених-економістів, таких як (Арум та Мюллер (2004)²⁵⁷, Колумб'є та Маскле (2008)²⁵⁸, Данн та Хольц-Ейкен (2000)²⁵⁹, Метью Ліндквіст (2014)²⁶⁰, Соренсен (2007)²⁶¹), а також у дослідженнях центральних органів виконавчої влади (зокрема Міністерства фінансів Ізраїлю²⁶²).

Вмотивованість, абсолютно необхідна для досягнення успіху в підприємницькій діяльності, не є найголовнішою рисою, притаманною населенню України. Так, за Глобальним індексом підприємництва (*The Global Entrepreneurship Index, GEI*), який оцінює стан підприємницької екосистеми, у 2018 р. Україна посіла лише 73-тє місце із 137. Причому один із найслабших показників підприємницької екосистеми України в рейтингу – «Сприйняття можливостей» підприємцями.

Позитивно на підвищення мотивації до підприємництва впливає якість освіти. Водночас реалії сьогодення свідчать, що українська освіта не орієнтована на стимулювання розвитку підприємництва. Так, Статистичний аналіз агрегованих даних Європейського дослідження цінностей та Світового

²⁵⁷ The Reemergence of Self-employment: A Comparative Study of Self-employment Dynamics and Social Inequality / Arum R. and W. Mueller eds. Princeton NJ, Princeton University Press, 2004.

²⁵⁸ Colombier N. and D. Masclet. Intergenerational correlation in self-employment: some further evidence from French ECHP data. *Small Business Economics*. 2008. Vol. 30. P. 423–37.

²⁵⁹ Dunn T. and D. Holtz-Eakin. Financial capital, human capital and the transition to selfemployment: evidence from intergenerational links. *Journal of Labor Economics*. 2000. Vol. 18. P.282–305.

²⁶⁰ Lindquist M. J., Sol J., & Van Praag M. Why Do Entrepreneurial Parents Have Entrepreneurial Children? *Journal of Labor Economics*. 2015. № 33(2). P. 269–296. <https://doi.org/10.1086/678493>

²⁶¹ Sørensen J.B. Closure and Exposure: Mechanisms in the Intergenerational Transmission of Self-employment. *Research in the Sociology of Organizations*. 2007. Vol. 25. P. 83–124.

²⁶² Aflalo E. Study confirms growing up with a silver spoon increases entrepreneurial tendencies. *CTech*. 2021.

URL: <https://www.calcalistech.com/ctech/articles/0,7340,L-3889995,00.html>

дослідження цінностей (EVS/WVS) засвідчив, що у період 2017–2021 рр. 65,4% респондентів в Україні повідомили, що мають вищу освіту (рис. 8.2).

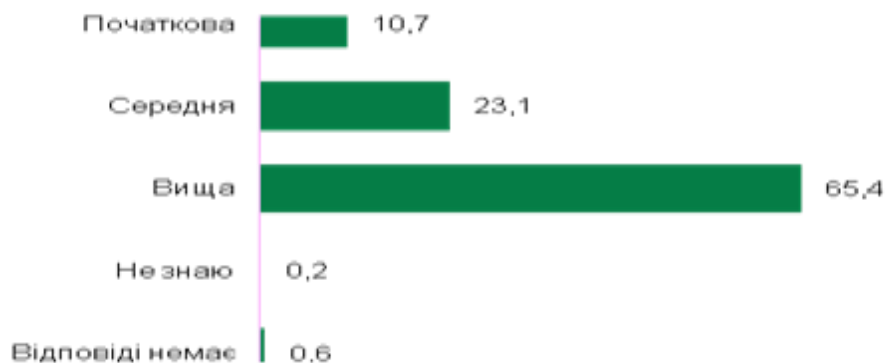

Рис. 8.2. Рівень освіти населення України

Джерело: Статистичний аналіз агрегованих даних Європейського дослідження цінностей та Світового дослідження цінностей (EVS/WVS)²⁶³.

Утім, попри високий рівень освіченості населення, лише 34,9% опитаних українців задіяні в приватному секторі економіки, рис.8.3. (порівняно, наприклад, із Туреччиною (62,5%), Сінгапуром (70,2%), Португалією (70,8%)).

Рис. 8.3. Рід занять (професія) населення України

Джерело: Статистичний аналіз агрегованих даних Європейського дослідження цінностей та Світового дослідження цінностей (EVS/WVS)²⁶⁴.

²⁶³ Variable Report – Tables. Joint EVS/WVS 2017-2021. Dataset. Updated tables as of July 2021 (v.2) Related to the Joint EVS/WVS, Version 2.0.0GESIS (<https://doi.org/10.4232/1.13737>), WWSA (<https://doi.org/10.14281/18241.14>). 551 p. P. 455–456.

²⁶⁴ Variable Report – Tables. Joint EVS/WVS 2017-2021. Dataset. Updated tables as of July 2021 (v.2) Related to the Joint EVS/WVS, Version 2.0.0GESIS (<https://doi.org/10.4232/1.13737>) WWSA (<https://doi.org/10.14281/18241.14>). 551 p. P. 473–474.

Чому так відбувається? Тому що в Україні освітня система й досі працює за старою схемою. Знання, отримані учнями та студентами під час навчання, не знаходять практичного застосування і з часом забуваються. Наведемо кілька рекомендацій для підвищення якості та практичної спрямованості української освіти:

- удосконалення навчальних планів та програм з урахуванням нових бізнес-викликів; використання ігрових інтерактивних методів навчання; запрошення представників бізнесу прочитати гостьові лекції для студентів та поділитися власним досвідом створення успішних стартапів;
- стимулювання студентської активності, зокрема шляхом: створення можливостей для участі студентів у конкурсах для соціальних підприємців-початківців; допомоги у створенні власного бізнесу; сприяння участі студентів у міжнародних програмах обміну;
- налагодження партнерських відносин університетів із бізнесом (у т.ч. підписання договорів на виконання дослідницьких проєктів, надання університетом консалтингових послуг бізнесу та проведення курсів підвищення кваліфікації для співробітників компаній);
- підвищення мобільності персоналу між університетами та підприємствами:
- можливість співробітників університету протягом кількох років попрацювати в реальному секторі економіки зі збереженням основного місця роботи (посади);
- залучення спеціалістів з бізнесу до дослідницької діяльності в університетах. За приклад можна взяти Школу економіки в Турку (Фінляндія), де восени 2020 року стартувала програма «Підприємець-резидент» (*Entrepreneurship-in-Residence*), спрямована на розширення участі активних підприємців у діяльності Школи. Підприємці-резиденти, обрані для участі у програмі, виступають як доповідачі, експерти, судді на наукових заходах (презентаціях, конкурсах бізнес-ідей); відіграють роль наставників для студентів у виявленні можливостей бізнесу, оцінці та виборі бізнес-ідей;

сприяють зміцненню Школи економіки в Турку як бізнес-партнера тощо. Серед переваг – підприємці-резиденти стають почесними членами наукової спільноти; отримують доступ до найновіших наукових розробок і знань; можливість залучати студентів до виконання завдань і спільних проєктів, відбирати талановитих студентів тощо.

Посилення практичної спрямованості української освіти сприятиме формуванню та реалізації підприємницького потенціалу молоді, а отже – і розбудові потенціалу місцевого бізнесу, що разом із подальшим розвитком бізнесу, вже існуючого в Україні, закладе підґрунтя повоєнного відновлення та довгострокового розвитку української економіки.

Міжнародний досвід стимулювання лідерства та інновацій у воєнний та повоєнний час

У відповідь на нестачу кваліфікованих менеджерів у США під час Другої світової війни та в повоєнний період, низка провідних бізнес-шкіл збільшила свою роль у стимулюванні соціально-економічних змін у країні. Зокрема, у 1943 р. Бізнес-школа Бута Чиказького університету запровадила першу в світі програму неповного робочого дня *Executive MBA*, що була розрахована на менеджерів зі значним практичним досвідом роботи, але без бізнес-освіти. За словами Гаррі Л. Девіса, видатного професора креативного менеджменту Бізнес-школи Бута, програма *Executive MBA* «...пришвидшила вивчення бізнесу ширшою аудиторією, яка могла використовувати отримані знання на керівних посадах». Це зміцнило американський бізнес після Другої світової війни.

Доречно також згадати бізнес-школу Хаас у Каліфорнійському університеті. Так, прискорення темпів індустріалізації Каліфорнії на тлі Другої світової війни зумовило різке зростання попиту на кваліфікованих спеціалістів, у т.ч. менеджерів із лідерськими якостями. Е.Т. Гретер – шостий декан Комерційного коледжу (з 1942 р. – бізнес-школи Хаас) прийняв виклик допомогти економіці американського штату Каліфорнія задовольнити цей

попит. Зусиллями Е.Т. Гретера в Комерційному коледжі було проведено низку інституційних змін, спрямованих на вдосконалення роботи установи, зокрема:

1. Формування Консультативної ради, до складу якої увійшли керівники підприємств. Комерційний коледж перетворено на Департамент адміністративного управління, а пізніше – на Школу адміністративного управління. Запропоновано дворічну програму підготовки для отримання ступеня з бакалавра ділового адміністрування.

2. Залучення до викладацького складу Школи висококваліфікованих викладачів, які взаємодіяли з урядом з питань зміцнення економіки штату.

3. Зміни у навчальній програмі. До слабких сторін бізнес-освіти віднесено такі: описовість і надмірна абстрактність, брак навичок критичного мислення та навичок кількісного аналізу. Було рекомендовано включити у навчальні програми більше соціальних і поведінкових наук. Як наслідок, у бізнес-школі Хаас з'явилося більше політичних, соціальних наук, програм із правового середовища ведення бізнесу.

1. Отже, за результатами проведеного дослідження виокремлено заходи відновлення української економіки після пандемії COVID-19 та війни Росії проти України. І хоча сьогодні першим питанням на порядку денному стоїть війна, можливість повторення пандемії, подібної коронавірусу, зумовлює нагальність подальшого формування пакета заходів підтримки розвитку економіки України під час та після завершення пандемії, зокрема:

щодо стимулювання споживчого попиту:

- заохочення українців подорожувати всередині країни. Серед можливих заходів заохочення:

1) впровадження туристичних ваучерів;

2) здешевлення вартості квитків на залізничні пасажирські перевезення.

І в цьому напрямі вже зроблено певні кроки. Так, наприкінці 2020 р. АТ «Укрзалізниця» знизила вартість послуги попереднього бронювання квитків для туристичних груп, запровадила гнучку систему знижок, знизила

вартість квитків на 15% на місяць у вагонах першого класу швидкісних поїздів класу «Інтерсіті»;

3) реклама внутрішнього туризму (гірськолижних курортів, національних парків, природних заповідників тощо); просування в YouTube каналів, які присвячені подорожам по Україні.

Крім того, очікується, що майбутнє виживання туристичної галузі залежатиме і від створення в країнах туристичних союзів (як наприклад, Програма «Транстасманська туристична зона, вільна від COVID-19» між Новою Зеландією та Австралією);

- допомога малому бізнесу в урізноманітненні каналів продажу шляхом:

– послаблення регуляторних бар'єрів, які заважають участі традиційних роздрібних торговців в онлайн-продажах (наприклад, вимоги до оформлення дозвільних документів та ліцензій);

– стимулювання попиту на онлайн-ринку (зокрема шляхом підвищення рівня цифрової грамотності споживачів, захисту прав споживачів при купівлі через Інтернет, забезпечення надійної та ефективної роботи платіжних систем);

- забезпечення можливості віддаленої роботи із дотриманням інформаційної безпеки. Серед іншого зазначене потребує реформування законодавства щодо кібербезпеки;

щодо стимулювання інвестиційного попиту:

- розвиток велоінфраструктури у містах дедалі більше спонукатиме людей використовувати велосипеди, що означатиме менше можливостей для передачі та зараження коронавірусом у громадському транспорті;

- запровадження тимчасових інвестиційних стимулів, зокрема механізму бонусної амортизації. Причому, щоб бути дієвими, ці тимчасові

інвестиційні стимули повинні мати цільовий характер та бути обмеженими в часі²⁶⁵.

Застосування бонусної амортизації, як очікується, стимулюватиме інвестиційну активність компаній, які здійснюють щорічні капітальні вкладення для розвитку бізнесу. Зазначене підтверджується дослідженням²⁶⁶, де зазначено, що саме такі компанії, як правило, реагують на стимули в періоди економічної волатильності. Тоді як компанії, що не планували здійснювати капітальні вкладення, скоріш за все не реагуватимуть на запроваджені інвестиційні стимули в період економічної невизначеності;

- перенесення збитків, отриманих у попередні податкові періоди (tax loss carrybacks). Так, 14 вересня 2020 р. з метою збільшення надходжень до Державного бюджету в 2021 р. затверджено зміни до Податкового кодексу України щодо встановлення строку, протягом якого суб'єкти господарювання мають право переносити збитки минулих років (протягом п'яти років). Утім, для захисту бізнесу від наслідків коронакризи видається обґрунтованим зняти обмеження на перенесення збитків для малих та середніх підприємств, які не отримують державну підтримку через урядові програми;

- ухвалення Закону «Про засади державної підтримки нових інвестицій в Україну»;

щодо стимулювання інноваційного розвитку в Україні:

- стимулювання підприємств до нарощення витрат на дослідження та розробки (зокрема шляхом надання податкових пільг, грантів (субсидій));
- проведення реформ, спрямованих на залучення крупного і середнього бізнесу у сферу університетських ДіР;
- підвищення мобільності персоналу між університетами та підприємствами (залучення спеціалістів з бізнесу до дослідницької діяльності

²⁶⁵ Wen Jean-François. Temporary Investment Incentives / Fiscal Affairs Department of the International Monetary Fund. 2020. 10 p.

²⁶⁶ Gucerі I., Albinowski M. Investment Responses to Tax Policy Under Uncertainty. *CESifo Working Paper*. 2019. № 7929. URL: <https://ssrn.com/abstract=3485478>

в університетах та можливість співробітників університету протягом кількох років попрацювати в реальному секторі економіки зі збереженням основного місця роботи (посади));

- створення в Україні інституції, що опікуватиметься питанням стимулювання інновацій через інтеграцію бізнесу, освіти, та дослідницьких організацій.

2. У питанні відновлення української економіки після війни розглянуто такі чинники конкурентоспроможності, як бізнес, підприємництво, освіта, інновації. Зроблено такі висновки.

1. З огляду на міжнародний досвід ефективної підтримки та відбудови бізнесу у воєнний та повоєнний час, запропоновано:

- а. розширити доступ українських МСП до капіталу, в т.ч. шляхом: отримання кредитної підтримки від міжнародних кредитних агентств і організацій; недержавних некомерційних організацій;
- б. розширити доступ МСП до програм навчальної та консультаційної підтримки, в т.ч. шляхом: запуску програм розвитку навичок підприємництва, а також програм підтримки МСП.

2. За результатами економетричних оцінок встановлено, що в Україні інноваційний розвиток економіки впливає на рівень ВВП, утім рівень інноваційності української економіки залишається низьким. Це актуалізує потребу в лідерах та управлінцях, які навіть у кризових умовах здатні продукувати творчі ідеї та втілювати їх у життя. Запропоновано такі шляхи розширення в Україні аудиторії осіб, які матимуть можливість отримати та розвинути практичні навички управлінської роботи і ведення бізнесу:

- а. формування та реалізація підприємницького потенціалу молоді, зокрема шляхом підвищення якості та практичної спрямованості української освіти (налагодження партнерських відносин університетів із бізнесом;

підвищення мобільності персоналу між університетами та підприємствами тощо).

Говорячи про освіту, наголосимо і на важливості сприяння з боку уряду реінтеграції в суспільство після повернення з війни молодих ветеранів, зокрема через допомогу в отриманні первинної професійно-технічної освіти, перекваліфікації, підвищенні кваліфікації та працевлаштуванні. Для прикладу доречно згадати підписаний президентом Франкліном Рузвельтом 22 червня 1944 р. «Солдатський білль про права», в якому пропонувалося надати ветеранам пільги для отримання спеціальної та вищої освіти;

б. збільшення ролі бізнес-шкіл у стимулюванні суспільних змін в Україні. Цього можна було би досягти зокрема шляхом:

і. поглиблення взаємодії урядових структур з існуючими в Україні бізнес-школами. Наприклад, залучати провідних викладачів бізнес-шкіл до вирішення важливих питань відновлення української економіки після війни. З одного боку, будуть отримані цінні рекомендації щодо відновлення економіки країни, а з іншого – така співпраця спонукатиме до критичного переосмислення змісту бізнес-освіти, виокремленню її слабких сторін та визначенню тих навичок, якими має володіти сучасний лідер-управлінець в умовах війни та повоєнного відновлення в Україні;

іі. за фінансової підтримки урядових структур бізнесу було би доцільним, щоб ступінь магістра ділового адміністрування (МВА) могло отримати більш широке коло українців. Для прикладу можна взяти Гарвардську школу бізнесу, де студентам із незаможних родин виплачується стипендія, що покриває загальну вартість навчання. Це дозволяє отримати та розвинути практичні навички управлінської роботи і ведення бізнесу ширшій аудиторії.

3. За нашими оцінками та результатами узагальнення аналітичних експертних оцінок зроблено висновок, що за умови витрат на інновації в Україні у 2023 р. на рівні 0,3–0,4% від ВВП, інфляції на рівні від 12% до

25%, рівня безробіття 9–10%, кількості населення 33–35 млн осіб, динаміка реального ВВП у 2023 р. перебуватиме в діапазоні від -1% р/р до +3% р/р. Збільшення витрат на інновації на 1% (за інших рівних умов) дозволить уповільнити падіння економіки (або прискорити зростання) на 0,05–0,1 в.п.